

KUTADGU BİLİĞ'DE SEMBOLLER ÜZERİNDEN BUDİST ETKİ*

Hacer TOKYÜREK**

ÖZET

İlk İslami dönem eserlerinden olan Kutadgu Bilig sembolik ifadelerle oluşturulmuş alegorik bir eserdir. Eserdeki en önemli semboller de dört ana kahraman olan Kuntogdı, Aytoldı, Ögdilmiş ve Odgurmuş'tur. Bu kahramanlar göz önünde bulundurulduğunda görülecektir ki pek çok kültür, dil ve din etkileşimi onlar ya da kullandıkları eşyalar üzerinden verilmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda Kutadgu Bilig ilk Türk-İslami dönem eseri olmakla birlikte, eserdeki satır altları tam olarak incelendiğinde başka milletlerin ve dinlerin kalıntılarıyla karşılaşmak mümkündür. Bu din kalıntılardan biri de Budizm'dir. Budizm'in Türkler arasında ne zaman yayılmaya başladığı tam olarak bilinmemekle birlikte Budist etki 9. yüzyılda daha yoğun bir şekilde kendini göstermeye başlamış ve Uygurların tamamının Müslümanlığa dâhil olduğu 13-14. yüzyıla kadar devam etmiştir. Kutadgu Bilig'in yazıldığı coğrafya incelendiğinde görülür ki bu coğrafyada farklı dinler bir arada yaşamış ve pek çok eser de burada paralel olarak yani hem Budist hem de İslami olarak yazılmıştır. Kutadgu Bilig'de de Budist etkiyi görmek mümkündür. Bu çalışmada, Kutadgu Bilig'de yer alan Budist semboller üzerine bir inceleme yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kutadgu Bilig, Sembolizm, Budizm.

BUDIST EFFECT ON SYMBOLS IN KUTADGU BİLİĞ

ABSTRACT

Kutadgu Bilig, one of the first Islamic period works, is an allegorical work created with symbolic expressions. The most important symbols in the work are Kuntogdı, Aytoldı, Ögdilmiş and Odgurmuş, which are the four main heroes. When these heroes are considered, it will be seen that many cultural, language and religion interactions have been tried to be given through them or the items they use. In this context, although Kutadgu Bilig is the first Turkish-Islamic period work, it is possible to encounter the remnants of other nations and religions when the sub-lines in the work are examined in full. One of these religions is Buddhism. Although it is not known exactly when Buddhism started to spread among Turks, the Buddhist influence started to show itself more intensively in the 9th century and it continued until the 13-14 century when all the Uighurs were included in Islam. When the geography in which Kutadgu Bilig was written is examined, it is seen that different religions lived together in this geography and many works were written here in parallel, both Buddhist and Islamic. It is possible to see the Buddhist influence in Kutadgu Bilig. In this study, an investigation will be made on the Buddhist symbols in Kutadgu Bilig.

Keywords: Kutadgu Bilig, Symbolism, Buddhism.

Araştırma Makalesi

Makale Gönderim Tarihi: 27.02.2020; Yayına Kabul Tarihi: 15.03.2020

* Bu yazı, 3-5 Ekim 2019 tarihinde Türk Dil Kurumu tarafından düzenlenen 'Yazılışının 950. Yılı Anısına Uluslararası Kutadgu Bilig ve Türk Dünyası Sempozyumu'nda sunulmuş olup gözden geçirilerek yayıma hazırlanmıştır.

** Doç., Dr., Erciyes Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, KAYSERİ;
ORCID: 0000-0002-0008-1213, E-Posta: htokyurek@hotmail.com, hacertokyurek@erciyes.edu.tr

Giriş

Siddharta 29 yaşına kadar sarayın tüm eğlence ve arzularına doymuş, bir gün saraydan sıkılarak gerçek dünyaya çıkmış, bu gerçek dünyada önce bir hasta, sonra bir yaşlı ve ölü görmüş ve hayatın gerçek ızdırabını anlamıştır. Fakat bu gezinin sonunda münzevi bir hayat yaşayan, elinde sadaka tasıyla dolaşan bir keşiş görmüş ve hayatın mutluluğunun bu keşişten geçtiğini düşünmüştür. Bir gün 29 yaşındayken eşini ve oğlunu bir gece yarısı bırakmış, beyaz ve yıldırım gibi hızlı atına binerek arzu ve ihtiras sarayını terk etmiş, ormana çekilerek ibadete ya da münzevi hayata başlamıştır. Burada geçirdiği 6 yıl onun çeşitli sınavlardan geçmesine neden olmuş ve en sonunda *bodhi* 'uyanma' ağacının altında *Māra* 'şeytan' ile olan mücadeleyi de kazanarak aydınlığa ulaşmıştır. *Siddharta* yani 'tüm arzuları tamamlanmış' ve artık *Buddha* 'uyanmış, aydınlanmış' olmuştur. Dolayısıyla tüm arzularından sıyrılmış ve hayatın gerçek mutluluğu olan 'kurtuluş'u kazanmıştır (Irons 2008: 58-61). Onun için artık ne mutluluğun ne de üzüntünün ne ölümün ne de doğumun bir önemi kalmıştır. Artık mutlak sükûneti elde etmiş ve dünyevi tüm arzularından vazgeçmiştir.

Budizm, MÖ 563-483/567-487 yılları arasında yaşadığı düşünülen *Siddharta Gautama* tarafından kurulan bir din ya da felsefedir. Kurulduğu günden itibaren güçlü bir taraftara sahip olan Budizm, pek çok millet tarafından da benimsenmiştir ki bunlardan biri de Türklerdir. Türklerin ne zaman bu dini benimsedikleri tam olarak bilinmese de özellikle 9. yüz yılda Türkler arasında yayılımına hız vermiş, Moğolların da yükselmesiyle Uygurlar arasında bu din daha da yaygınlaşmıştır. Kimi Türk boylarının İslamiyet'i kabul etmesiyle İslamiyet ve Budizm aynı topraklarda yüzyıllar boyu birlikte yaşamıştır.

Bu bağlamda ilk İslami dönem eserlerinden olan Kutadgu Bilig'in yazıldığı çevreye bakıldığında da görülecektir ki Karahanlı toprakları ya da Türkistan bölgesi pek çok dinin birlikte yaşadığı bir coğrafya olmuştur. Karahanlılar 956 yılında kitleler halinde İslamiyet'i kabul etmekle birlikte bu coğrafyada Budist inanca mensup Uygurlar bulunmaktadır ve Budist Uygurlarla Müslüman Karluklar arasında bu dönemde ciddi mücadeleler yaşanmıştır. Bu durumu DLT yazarı Kaşgarlı Mahmud, gayet iyi ifade etmektedir. Bununla birlikte Karahanlı toplumu her ne kadar İslamiyet'i benimsemiş olsa da toplumun eski inançlarını hemen bir çırpıda bırakmasını beklemek mümkün gözükmemektedir. Dolayısıyla Kutadgu Bilig gibi bir eserde de eski inancın izlerini görmek mümkündür. Örneğin *kamug igke ot ol emi belgülüg/ol ig emlegüci kamı belgülüg* 'Her hastalığın bir ilacı ve çaresi vardır, bu hastalığı tedavi eden kam da bulunur.' (KB 3873) ifadesinde 'kam' düşüncesi vardır. Kutadgu Bilig'de kam inancının yanı sıra Budist düşüncenin de yer aldığı aşikârdır. Konuyla ilgili olarak Saadet Çağatay 'Kutadgu Bilig'de Odgurmuş'ın Kişiliği' başlığında bir makale kaleme almıştır ve burada Odgurmuş'u Budist bir keşiş olarak değerlendirmiştir (Çağatay 1967: 39-49) ki burada Çağatay son derece haklıdır. Yine Çağatay'ın diğer makalesi olan 'Kutadgu Bilig'de Ögdülmiş' adlı çalışmasında Ögdülmiş'in az da olsa Budist özellikler gösterdiği, fakat buna rağmen Ögdülmiş'in daha çok İslami özellik taşıdığı belirtilmiştir. Hatta Çağatay Benzing'in yazmış olduğu mektuptan bahsedip Benzing'in Odgurmuş'u Budizm'le ve Buddha ile ilgili olabileceğini, Ögdülmiş'in ise Hz. Muhammed ile ilişkili olabileceğini belirttiğini, ifade etmiştir (1970: 27-44). Yine İnalçık da Kutadgu Bilig'de özellikle devlet anlayışı hususunda Hint-İran kültürünün izlerini aramıştır (İnalçık 1966: 259-271).

Bu çalışmada ise Kutadgu Bilig'de yer alan kimi sembolik ifadelerin Budizm ile ilgili olup olmadığı hususu karşılaştırmalı olarak tartışılacaktır.

1. Yedi Gezegen Düşüncesi ve Küntogdı ile Aytoldı

Gerek Budist Uygur metinlerinde ve gerekse Kutadgu Bilig’de yedi gezegen düşüncesi bulunmaktadır ve yedi gezegen Kutadgu Bilig’de ayrı bir bölüm olarak ele alınmaktadır. Genel olarak incelendiğinde bilinmektedir ki astronomi Vedik, Babil, Gereko-Babil, Grek ve İslami olarak dönemlere ayrılır. Budizm’de de yedi gezegen düşüncesi önemli yer tutar. Eski Uygur Türkçesi metni olan *Yétiken Sudur* metni de buna en güzel örneği teşkil eder. Budizm’de yedi gezegen olarak Güneş, Ay, Mars, Merkür, Jüpiter, Venüs ve Satürn gösterilir. Bu yedi gezegen aynı zamanda astrolojinin de temel gezegenleri ya da yıldızlarıdır. Burada her ne kadar Güneş ve Ay gezegen olmasa da eski astrolojik düşüncede Güneş ve Ay gezegenler arasında sayılır. Ayrıca Hint Vedik güneş sistemi Skr. *Sūya-siddhānta* Güneş, Ay, Mars, Merkür, Jüpiter, Venüs ve Satürn’ü içine alırken Uranüs, Neptün ve Plüton’u dışarıda bırakır (Thompson 1989: 5). Kutadgu Bilig’de de Zuhâl (Satürn), Müştêri (Jüpiter), Merih (Mars), Güneş, Zühre (Venüs), Utarit (Merkür) ve Ay yedi gezegen olarak gösterilir ve bu da Budist ya da Hint düşünce sistemi gezegenleriyle aynıdır. Bununla birlikte İslami edebiyatta da yedi gezegen sayılır ve bu yedi gezegen içinde yine Uranüs, Neptün ve Plüton yoktur. Kutadgu Bilig’de geçen bu yedi gezegenin İslami mi yoksa Budist etki sonucu olup olmadığını düşünmek gerekir. Fakat bilinmektedir ki Eski Uygurca astrolojik metinler geç döneme aittir.

Burada bizi ilgilendiren asıl konu *Küntogdı* ve *Aytoldı* adlı kahramanlardır.

1.1. Küntogdı

Güneş bütün dinlerin ya da milletlerin ortak kültürüdür. Güneşi sadece bir kültüre indirgemek yanlış olur. Türk kültüründe de önemli bir yere sahip olan güneşi şamanların davulunda görmek mümkündür. Bununla birlikte Eski Uygur metinlerinde güneş önemli bir yer tutar. Fakat ne yazık ki Budist ya da Uygur metinlerinde görülen bu güneş sembolünü Türk kültürü içinde değerlendirmek yanlıştır. Uygur metinlerinde görülen güneşi içerdiği dine göre değerlendirmek daha doğru görülmektedir. Genel olarak metinler incelendiğinde *kün*, *kün teñri* ‘güneş’ olarak görülen Güneş, Uygur metinlerinde yaygın olarak kullanılmaktadır. Bu metinlerin Uygurların ya da Türklerin üzerinde önemli etkisinin olduğu aşikârdır. Kutadgu Bilig metni de incelendiğinde metnin asıl kahramanı olan hükümdar, *Küntogdı* ismiyle anılmaktadır. Burada öncelikle Güneş sembolünün Budizm’deki anlamına bakmak gerekecektir. Güneş, Skr. *cakra* ile simgelenir ve *cakra* ‘tekerlek’ egemenliğin, korumanın ve yaratılışın erken dönem Hint güneş sembolüdür. Güneş sembolü, ilk olarak İndus vadisinin Harappan medeniyetinden çıkan kil mühürler üzerinde belirir. Cakra önceleri Vedik tanrılardan *Vişnu*’nun yerini tutmaktayken daha sonra Budizm ile farklı bir anlam kazanmış ve ‘evrensel hükümdar’ olan *Cakravarti*’yi temsil etmiştir. ‘Tekerlek çeviren’ anlamındaki *Cakravarti*, *dharmacakra* denilen ‘öğreti tekerleği’ni çevirmiştir. *Dharmacakra* için Tibetçe kullanılan terim ise ‘dönüşüm çarkı’ ya da ‘ruhsal değişim’ anlamına gelir ve Buddha’nın öğretileriyle ortaya çıkan hızlı değişimi ifade eder. *Cakravarti*’nin dönen silahı ise tüm engelleri ya da yanılsamaları kesme yeteneği olarak temsil edilir. Tekerlek merkez, tekerlek parmaklığı ve çerçeveden oluşur ve bunlar da ahlak, bilgelik ve yoğunlaşmayı simgeler. Tekerleğin merkezi, aklı merkeze alan ve dengeleyen etik disiplini temsil eder. Tekerleğin parmakları ise cehaletten kesilen bilgeliği ya da farkındalığı ifade eder. Tekerlek çerçevesi ise hem tekerleğin dönüşünü hem de düşünce yoğunlaşmasını gösterir. Güneş ışınları gibi yayılan tekerlek parmakları, Buddhaların bin faaliyetini ve öğretilerini temsil eder. Sekiz parmaklı tekerlek Buddha’nın sekiz asil gerçeğini ve sekiz yönünü ifade eder (Beer 2003: 14). Ayrıca Güneş egemenlik ilkesinin ya da kanununun sembolüdür ve *Kşatriya*’nın iktidara yükselmesinin bir modeli

olarak algılandığı için hükümdar krallığı içindeki kanunun kişileştirmesi olarak sembolik bir anlam taşır. Budist terimlerde de güneş, Buddha ve Dharma'nın düzenlenmesinde alegorik bir ifadedir. Bu nedenle Buddha ve Güneş, Budizm'de birbirinin yerine kullanılır (Revire 2017: 143). Güneş, halkın, kralların, hükümetin ve otorite sahiplerinin babasını temsil eder. Güneşin olumlu etkisi cesaret, komuta yeteneği, şöhret, onur, canlılık, enerji, mutluluk, iyimserlik, başarı, sağlık, sevgi, iyi mizaç, saygı, zenginlik, hükümdarlık verir. Güneş, aslan, yaban domuzu, at ve yılan gibi tüm görkemli hayvanları temsil eder. Güneş dağları ve ormanları, *Śiva* tapınaklarını, hükümet binalarını ifade eder. Güneşin temsil ettiği taşlar altın, bakır ve yakuttur (Hindu Astrology and insight 2011: 9-11).

Kutadgu Bilig¹ de incelendiğinde hükümdar *munu men me körgil könilik törü/törü kılkları bu baka tur körü* 'İşte bak, ben de doğruluk ve kanunum, kanunun vasıfları bunlardır, dikkat et!' (KB 800), *meniñ kıkım ol kör emitmez köni/köni egri bolsa könilik küni* 'Bak, benim tabiatım yana yatmaz, doğrudur, eğer doğru eğilirse kıyamet kopar.' (KB 808), *bıçek teg bıçar-men keser-men işig/uzatmaz-men da'vî kılıklı kişig* 'Ben işleri doğruluk ile hallederim, insanları bey ya da kul olarak ayırmam.' (KB 811), *bu kaşım tügüki bu körksüzlüküm/küçemçi kelirke bu yüzsüzlüküm* 'Benim bu sertliğim, kaşlarımın çatıklığı ve asık suratım bana gelen zalimler içindir.' (KB 816) şeklinde örneklenebilir ve bu örnekler yukarıdaki Budist açıklamadan uzak değildir.

Peki, *Küntogdı*'da gerçekten Budist etki var mıdır? Bunun sorgulanması gerekir. *Küntogdı* idealize edilmiş bir hükümdardan başkası değildir. Elbette Türk toplumunun da idealize edilmiş hükümdarları vardır. Fakat Uygurca metinler incelendiğinde görülecektir ki *Cakravirti* en karakteristik hükümdarlardan biri olarak gösterilir. *Cakravarti* hükümdar Budizm'de idealize edilmiş bir hükümdar olup tüm dünyaya hâkimiyet sağlamak isteyen ve kendi adaletini ve öğretisini yaymaya çalışan bir Budist kahramandır (Buswell 2003: 422-425; Irons 2008: 76-77). *Küntogdı*'nın konuşmalarında İslami unsurlar bulunmakla birlikte Budist ifadeler de önemli yer tutar. Örneğin *üküşüg kodup er azıg taplasa/bu er ötrü zâhid bolur kur basa* 'Erkek olan, çoğu edebildiği hâlde az ile iktifa eder, böyle bir insan zahitlik mertebesine erişir.' (KB 3442), *er ol er bolur kör miñ ârzû bulup/añar yüz ewürse eren teg bolup* 'Erkek o kimsedir ki bin arzusunu bulur ve ondan mertçe yüz çevirir.' (KB 3444), *kelir bolsa dünyâ köñül bamasa/barır erse agrıp kaşın tügme* 'Gelen dünya nimetlerine gönül bağlamaz, elinden gidenlere de içi sızlanıp yüzü buruşmaz.' (KB 3446) gibi ifadelerle *Küntogdı* zahidin nasıl olması gerektiği konusunda öğüt verirken aslında akla *Śākyamuni Buddha*'yı da getirmiyor değildir. Çünkü *Śākyamuni Buddha* tüm hazinesini, sarayını, tüm heves ve arzusunu, ailesini en önemlisi en çok sevdiği oğlunu bırakarak ormana çekilmiş ve orada 6 yıl gibi uzun süre münzevi bir hayat yaşamıştır. *Küntogdı*'ya göre *Odgurmuş* gerçek bir zahit değildir. Yine *Küntogdı*, *Odgurmuş*'ın zahitliğini eleştirirken *akılık ol ermez ülese nenin/akı ol yulug kılsa cânın tenîn* 'Mal dağıtmak cömertlik değildir, asıl cömert insan canını, tenini feda eden insandır.' ifadesini kullanır. Bu cümle Altun Yaruk sudur X. Tegzinç'te geçen *Aç Pars ve Prens* hikâyesini hatırlatır. Aynı şekilde *Küntogdı*, *Odgurmuş*'ı eleştirirken *namâz rûzâ barça öz asgıñ-turur/öz asgın tilegli bagırsız bolur* 'Namaz ve oruç, bunlar hep kendi menfaatin içindir, hep kendi menfaatini düşünen insan hodkâm olur.' (KB 3243) ve *kişi edgüsi bu öz asgın kodup/kişi asgı kolsa kör emgek yüdüp* 'İnsanların iyisi kendi menfaatini bırakıp zahmet yüklenerek başkalarının faydasını isteyen insandır.' (KB 3245) ifadesini kullanır. Bu ilk cümle *Hinayāna* mezhebinin ifade ederken ikinci cümle ise *Mahāyāna* mezhebiyle bağlantılıdır.

¹ Kutadgu Bilig metninin orijinali için KAÇALİN, Mustafa Sinan (2019). *Kutadğu Bilig Metin*. İstanbul, Türkiye Türkçesine aktarım için ARAT, Reşit Rahmeti (1994). *Yusuf Has Hacıp, Kutadgu Bilig*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi. çalışmaları kullanılmıştır.

Bununla birlikte idealize edilen bu hükümdar, *sözün kesti açtı ağı kaznakı/üledi öküş neñ çıgaylar hakı* ‘Sözlerini burada kesti, hazinelerini açtı, fakir fukaraya çok mal dağıttı.’ (KB 1034), *çıgayka üledi üküş neñ tawar/asıg kılgamu tıp sakındı anar* ‘Belki ona faydası olur diye düşündü ve fakirlere sadaka olarak çok eşya ve mal dağıttı.’ (KB 1112) örneklerinde görüldüğü üzere malını mülkünü ihtiyaç sahiplerine dağıtır. Bu davranış bir Budist’in yapabileceği davranıştır. Budizm’de en önemli ibadetlerden biri sadakadır. Eski Uygur metinlerinden olan *Xuanzang Biyografisi*’nde *Xuanzang* gittiği yerlerdeki hükümdarlara hazinelerini dağıtmaları konusunda öğütlerde bulunur ve bu hükümdarlar da tüm hazinelerini Budist rahiplere ve halka dağıtır.

Yine Kutadgu Bilig’de *kür arslanka okşar bu begler özi/buşursa keser baş ay bilgi yaruk* ‘Beyler aslana benzer, hiddetlendirirsen başını koparırlar, ey parlak bilgili.’ (KB 784), *yana ma bu kün burcı sâbit-turur/bu sâbit tédüküm tüpi berk bolur* ‘Bir de güneşin burcu sabittir, bu sabit dediğim temeli sağlam olduğu içindir.’ (KB 833), *bu kün burcı arslan bu burc tepremez/ewi tepremezi üçün artamaz* ‘Güneşin burcu aslandır ve bu burç yerinden kımıldamaz, yerinden kımıldamadığı için de evi bozulmaz.’ (KB 834) ifadeleri bulunur. Hükümdarı aslana benzetmek pek çok kültürde olmasıyla birlikte konuya astrolojik yaklaşıldığında Güneş’in her zaman aslan burcunda olduğu bilinmektedir. Bunun Budist etki olup olmadığı ayrıca düşünülmelidir.

1.1.1. Küntogdı’nın Tahtı

Küntogdı’nın tahtı üç ayaklıdır. *Küntogdı* bu üç ayaklı tahtı *kamug üç adaklıg emitmez bolur/üçegü-turur tüz kamıtmas bolur* ‘Üç ayak üzerinde olan hiçbir şey bir tarafa meyletmez; her üçü düz durdukça taht sallanmaz.’ (KB 802) şeklinde açıklar. Burada üç ayaklı taht bir semboldür ve Kutadgu Bilig’e göre hüküm verme, cezalandırma ve adaleti sağlama şeklinde açıklanabilir. A. Bombacı bu üç ayaklı tahtı Yunan mitolojisindeki Titan Kadın *Themis*’in tahtına benzetmektedir. Bu duruma Kafesoğlu karşı çıkmakta ve üç ayaklı tahtı eski İran’da da görmek mümkün olduğunu belirtmektedir (Kafesoğlu 1970: 33-34). Kafesoğlu’nun yaklaşımı doğru bir yaklaşımdır. Çünkü Yunan mitolojisindeki tanrıca *Themis* kadın figürüdür ve Kutadgu Bilig’de kadına karşı bakış açısı ortadadır.

Bütün bu açıklama ile birlikte ise Budizm’de de üç ayaklı taht yaygın olarak bilinir. Yukarıda da belirtildiği üzere güneş ya da çakra ‘tekerlek’ Eski Hint’te egemenliğin, korumanın ve yaratılışın simgesi olarak kabul edilir. Üç ayaklı oturak ya da tabure Eski Hint’te Harappan döneminde görülmektedir (Pathak 2016: 577). Budizm’de Buddha, üç ayaklı bir taht üzerinde oturur ve bu taht gücü, kararlılığı ve ihtişamı simgeler. Bununla birlikte üç ayaklı taht gökyüzünü, yeryüzünü ve yeraltını temsil eder. Böylece Budist kozmoloji ortaya konmuş olur ve Buddha bu üç alana da hâkim olduğunu işaret eder. Bununla birlikte taht merkez düşüncesini ifade eder. Sembolik olarak bakıldığında tahtın dünyanın merkezinde olduğu düşünülür. Merkezde olan sabittir ve sağa sola yalpalamaz. Dolayısıyla *Küntogdı* da tahtının sağlam durduğunu ifade eder. Bu onun kararlılığını gösterir. Aynı şekilde Güneş de sabittir. O hiçbir şekilde kararsız hareket etmez. Üç ayaklı sağlam taht, Buddha’nın duruşunun sağlamlığını ifade eder.

1.1.2. Küntogdı’nın Bıçağı

Kutadgu Bilig’de *bedük bir bıçaklig eligde tutar/solındın urâgûn oñındın şeker* ‘Elinde büyük bir bıçak tutuyordu, solunda bir acı ot ve sağında şeker bulunuyordu.’ (KB 772), *bu böğde bıçak kim eligde-turur/bıçıklı kesigli-turur ay unur* ‘Ey becerikli insan, elimdeki bu bıçak biçen ve kesen bir alettir.’ (KB 810) örneklerinde görüldüğü üzere *Küntogdı*’nın bir elinde bıçak vardır ve hükümdar bu bıçakla adaletsizliği ortadan kaldırdığını ve her şeyi

bıçak gibi kestiğini ifade eder. Budizm'de bıçak cehalet bağlarını kesmek anlamıyla birlikte yargıyı ifade eder. Budizm'de bıçak *samsāra* döngüsünün kesilmesini, bağların kesilmesini, yargıyı, canlının karmik eğilimlerinin kesilmesini belirtir (Beer 2003: 128). Bununla birlikte *Themis*'in elinde de adaleti sağladığı kılıcı vardır ama yukarıda da belirtildiği üzere Kutadgu Bilig yazarının kadına olan tavrından dolayı adalet sağlayıcı olarak kadını görmesi pek mümkün gözükmemektedir.

1.2. Aytoldı

Ay da güneş gibi pek çok kültürde önemli bir yere sahiptir. Aynı şekilde Türk kültüründe de oldukça önemli bir yere sahiptir ve yine Şamanların pek çok eşyasında ay figürünü görmek mümkündür. Ay pek çok kültürde kadınla eş değer tutulmakla birlikte Budizm'de de kadınla eş tutulur. Bunun için en güzel örnek *Sekiz Yükme*'te geçer. '*altın yağız yer kararığ tétir ... ay teñri kararığ tétir ... suv kararığ tétir ... tişi kararığ tétir* (Oda 2010: 318-321) Altta yağız yer karanlıktır... ay karanlıktır... su karanlıktır ... kadın karanlıktır'. Burada görüldüğü üzere yeryüzü, su ve kadın ay ile bağlantılıdır ve bunların tamamı karanlık olarak yani ışığın zıttı olarak kabul edilir. Ay ile ilgili geniş bilgi için bk. → (Eliade 2005:187-223). Bütün bunlarla birlikte ay, ölümü ve yeniden doğuşu simgeler. Her ölüm bir yeniden doğuşu ya da tam tersi her yeniden doğuş bir yeniden ölümü ifade eder. Bu da en kısa anlamıyla *samsāra* döngüsünü ifade etmekle birlikte ayın *soma* ile ya da *amṛta* ile olan ilişkisini de ortaya koyar. *Soma* ölümsüzlük içkisini temsil eder ve ölümsüzlük içkisi yeniden doğuşu ve yeniden ölüşü ya da yeniden ölüşü ve yeniden doğuşu belirtir (Buswell-Lopez 2013: 129; Cooper 1987: 154-155; Soothill vd. 1937: 479a). Bu süreç sürekli devam eder ve belki kim bilir tekrar tekrar doğuş ya da ölüş ölümsüzlük olarak algılanmıştır.

Aytoldı'nın isminin *Aytoldı* olması tesadüfi değildir. Çünkü *Aytoldı* dolunayı ifade eder. Dolunay ayın 14 ve 15. günüdür. Buddha dolunayda doğar, dolunayda aydınlanır ve dolunayda *parinirvāṇaya* girer yani ölür. Ayrıca Buddha'nın temiz doğası dolunay gibi saflaştırılmış ve parlaktır (Soothill vd. 1937: 24b). Yine Budizm'de dolunay, bilgeliği veya anlayışı temsil eder (Soothill vd. 1937: 282a). Ay ışığı *Śākyamuni Buddha*'yı ifade eder (Soothill vd. 1937: 29a). Ay, dolunay olduğunda merhamet ve aydınlanmayı yani Buddha'yı göstermekle birlikte yarım ayı temsil eden rüzgâr da kara bulutları dağıtan ya da aydınlanmayı sağlayan olarak tanımlanır (Soothill vd. 1937: 43a). *Śākyamuni Buddha*'nın önceki inkarnasyonudur (Soothill vd. 1937: 156b). Buddha'nın *ay-sevgisi samādhi*'si insanları sevgi ve nefret endişesinden kurtaran bir uygulamadır (Soothill vd. 1937: 156a). Ay, Buddha'nın üç vücudunu temsil eder ve Buddha ışığı, Buddha doğruluğu ve Buddha bilgeliği ayın özelliği olarak gösterilir (Soothill vd. 1937: 7a). Bu bilgiler ışığında *Aytoldı*'ya bakıldığında görülecektir ki *Aytoldı* da oldukça bilge bir kimliğe sahiptir. *Aytoldı* özelliklerini sıralarken *bu ay tugsa aşnu idi az tugar/küniñe bedüyür yokaru agar* 'Ay doğarken önce çok küçük doğar, sonra gün geçtikçe büyür ve yükselir.' (KB 731), *tolun bolsa tolsa ajunka yarur/ ajun halkı andın yarukluk bulur* 'Büyüyüp dolunay haline gelince dünyaya ışık saçar ve dünya halkı onun aydınlığından faydalanır.' (KB 732) örneklerini verir. Ayın dolunay olması zulmeti yırtması anlamındadır ve zulmet de cehaleti ifade eder. Ay, ayrıca Hint tanrılarında olan Tanrı *Śiva*'nın başındaki figürdür (Soothill vd. 1937: 200a). Bu açıklama oldukça önemlidir. Çünkü tanrı *Śiva*'nın en önemli özelliği onun hem dünyayı yıkması hem de onarmasıdır (Tokyürek 2019: 404). *Aytoldı*'nın *Küntogdı*'ya cevaplarında kendi meziyetlerini anlatırken *kayu ewke kirse bu ay terk çıkar/çıkarkı üçün terk yatarın yıkar* 'bu ay hangi eve girerse, oradan çabuk çıkar; çabuk çıkabilmek için de yattığı yeri yıkar.' (KB 745) ifadesini kullanır.

Aytoldi'nin kişiliği incelendiğinde de Budist etkiyi görmek mümkündür. Bunlardan ilki yokluk düşüncesidir. *meniñ bu özüm me bu yañlığ-turur/ara bar bolur ma ara yok bolur* 'Benim de tabiatım bunun gibidir, bazen var, bazen de yok olurum.' (KB 735) örneğinde Budizm'in en temel kuralı olan varlık yokluk düşüncesiyle karşılaşılır. Budizm'e göre her şey bir yanılısamadır ve bu görülen hiçbir şey gerçek değildir. Dolayısıyla canlılar bir serap içerisinde (Buswell-Lopez 2013: 2129).

Aytoldi'nin Budizm etkisi olan en çarpıcı cümleleri arasında *nelük togdum erki yana ölgeli/nelük küldüm erki sıgıt körgeli* 'Ölecek olduktan sonra sanki niye doğdum, ağlayacak olduktan sonra sanki niye güldüm.' (KB 1136), *erejlerke awnıp osal bolguçı/ölüm tutsa odlur yetilmez küçi* 'Dünya zevkleri ile oyalanarak gaflet edenler, ölüm yakalayınca uyanırlar, fakat ellerinden bir şey gelmez.' (KB 1142) ifadeleri sayılabilir. Budizm'e göre ne mutluluğun ne de üzüntünün anlamı vardır, her mutluluğun sonu üzüntü, her üzüntünün sonu ise mutluluktur. Dolayısıyla hiçbir şeye üzülmeye gerek yoktur ya da hiçbir şeye sevinmeye gerek yoktur. Çünkü her şey sonludur. Bu da mutlak sükûneti beraberinde getirir. *Aytoldi'nin* insanın ölüm esnasında uyanmasının faydasız olduğunu belirtmesi de önemlidir. Çünkü ölüm esnasındaki uyanışın kimseye bir fayda sağlamadığı ortadadır, çünkü bu uyanmanın *samsāra* döngüsüne hiçbir katkısı yoktur.

Açgözlülük ve hırs Budizm'in en büyük ızdırapları arasındadır (Tokyürek 2019: 39) ve Kutadgu Bilig de açgözlü olunmaması gerektiğini her fırsatta öğütler. Buna *ajun mâlı terti özüm suklukun/kalır neñ barır-men bu kün yoklukun* 'Aç gözlülük ile dünya malını topladım, mal kalıyor, ben ise bugün her şeyi bırakıp yokluk içinde gidiyorum.' (KB 1119), *üküş neñke todmaz közi suk kişi/ecel tutsa öknür itümez işi* 'Çok mal açgözlüyü doyurmaz, ecel gelince pişman olur, fakat artık işini yolunu koyamaz.' (KB 1143) örnekleri gösterilebilir.

Budizm'de en büyük ızdırap kaynağından biri de yine ihtirastır ve Skr. *kleśa* olarak gösterilir (Tokyürek 2019: 37-38). Elbette ihtiraslar çeşitlilik arz etmekle birlikte bunlardan biri de bedensel ihtiraslardır. *Aytoldi* bu bedensel arzu ve heveslerden kurtulmak gerektiğini *et öz ârzû sürgen havâka bulun/bulun bolma bolsa özüñni yulun* 'Vücut arzusuna tabi olan insan nefsinin esiridir. Onun esiri olma, olursan da kendini kurtarmaya bak.' (KB 1438), *özüñ otka atma bu dünyâ üçün/havâ boynı biçgil et özke öcün* 'Bu dünya için kendini ateşe atma, vücuttan öcünü al, nefsin boynunu kopar.' (KB 1375) cümleleriyle belirtir. Yine Budizm'de açgözlülük, arzu ve ihtiraslar Skr. *trṣṇā* 'susuzluk' olarak tanımlanır (Soothill vd. 1937: 376b; Tokyürek 2019: 42) ve bütün arzu ve istekler ifade edilir. Kutadgu Bilig'de de *açıg suw teg ol kör bu dünyâ neñi neçe içse kanmaz ölimez eñi* 'Bu dünya malı acı su gibidir, insan ne kadar içerse içsin, kanmaz, onun dili yine ıslanmaz.' (KB 1408) şeklinde görülür.

2. Odgurmış

Budizm'de uyanmak ve uyandırmak temel kurallardan biridir. *Buddha* kelimesi 'uyanmak, düşünmek' anlamındaki *budh* kökünden gelir ve Skr. *Buddha-bhūmi* 'Buddha alanı' (Tokyürek 2019: 410), Eski Uygurcada *'odunmuşların orunu* (Zieme 1985: 28³⁷⁻³⁸) Uyanmışların yeri' olarak gösterilir. Bu uyanma dinsel uyanmadır. *Buddha* hem bedenini hem de zihnini söndürerek *Nirvāṇa*'ya giren kişidir. *Mahāyāna* öğretisine göre *Buddha* olmak dünyevi arzuları yok etmek, zor ve övülmeye değer uygulamaları yapmaktır. *Buddha* bütün olayları doğru gören ve bütün varlıkları ızdıraptan kurtaran kişidir (Tokyürek 2019: 410-411).

Kutadgu Bilig’de *Odgurmuş*’ın adı bu konuda anlamlıdır. *Od(ı)-gur-mış* ifadesi ‘uyandırmış’ anlamındadır. Buddha ve Bodhisattva’nın en temel görevi önce kendisinin uyanması, sonrasında da tüm canlıların uyanmasını sağlamaktır. *Mahāyāna* öğretisinde Bodhisattva, son canlı kurtuluncaya kadar *Nirvāṇa*’ya girmeyi kesinlikle reddeder. Böylece Kutadgu Bilig’de *Odgurmuş*’ın görevi canlıları uyandırmaktır. *Odgurmuş, ölümüg unıtma ay elig odun/sézik tutma kelgey saña terk üdün* ‘Ey hükümdar, uyan! Ölümü unutma, şüphe etme, o çok kısa bir zamanda sana da gelecektir.’ (KB 5408) diyerek hükümdarı uyarmıştır. Bununla birlikte *Odgurmuş*’ın tam bir *Hīnayāna* mezhebine uygun bir yapısı vardır. Çünkü kendisinin tek başına dağda yaşaması ve hiçbir canlı ile bağlantısının olmaması ve bu canlılara da fayda sağlamaması bizi bu düşünceye sevk etmektedir. *baka kördüm emdi dñim yégliki/bu yérde köründi özüm yégliki* ‘Çünkü dinimin selametini ve kendi menfaatimi bunda gördüm.’ (KB 3338), *bu halkka tüzü yapmağınça kapug/törütügli rabka kılumaz tapuğ* ‘İnsan bütün bu halka kapısını kapatmayınca yaratan tanrıya ibadet edemez.’ (KB 3341), *kişide öñin boldum erse kalı/kurug sözlemez-men ne ğıbet tili* ‘İnsanlardan ayrı yaşıyorsam, buna mukabil boş söz de sarf etmiyorum ve dedikodu yapmıyorum.’ (KB 3348), *neçe bolmasa halkka mēndin asıg/yēme körmegeyler meniñdin yasıg* ‘Her ne kadar benden halka fayda yok ise de onlar benden zarar da göremezler.’ (KB 3352) örnekleri incelendiğinde tüm halktan uzaklaşıp hiçbir canlıya fayda sağlamayan ve sadece kendi kurtuluşu için uğraşan kişiyi *Mahāyāna* mezhebi ağır bir şekilde eleştirir. Zaten bu düşünce sistemi de *Hīnayāna* mezhebine uygundur.

Odgurmuş, tiriglik kolur-men özüm ölgüsüz/yégitlik tiler-men karı bolgusuz ‘Ben ölümsüz bir hayat isterim, ihtiyarlığı olmayan bir gençlik dilerim.’ (KB 3756), *esen tut mēni sen tuçı iğsizin/bayutğıl çıgay kılmağıl neñsizin* ‘Sen beni daima sıhhat içinde ve sağ tut, zenginleştir ve hiçbir vakit fakir ve malsız bırakma.’ (KB 3757) cümlelerinde dört önemli şeyi ister. Bunlardan ilki ölümsüzlük, ikincisi gençlik, üçüncüsü sağlık, dördüncüsü zenginliktir. Bu durum *Śākyamuni Buddha*’nın dış dünyada karşılaştığı dört şeyin zıddıdır. *Śākyamuni* dış dünyada ölmüş bir adam, ihtiyar bir adam, hasta bir adam ve dilenci görmüş ve hayatın ızdırabını anlamıştı. Dolayısıyla burada *Odgurmuş, Śākyamuni Buddha*’nın kimliğine bürünür.

Budizm’in en temel kuralı ‘ben’ yani ‘ego’ düşüncesini ortadan kaldırmaktır. *Aytoldı da menidin törümiş özün men teme/özün men tēse ay unu ornuñ ol* ‘Sen meniden türemişsin, ‘ben’ deme, sen ‘ben’ dersen bak, işte değer.’ (KB 5413), *menin kökseğüçi mēni kalmadı/asıg kılmağı sü itiglig tolum* ‘Ben’ diyerek göklere yükselmek isteyen benliği kalmadı, silahlı ordular ona karşı kâr etmedi.’ (KB 4830) diyerek ‘ben’ düşüncesinden kurtulmak gerektiğini ifade eder.

Budist keşişlere bakıldığında tüm dünyadan elini eteğini çekmiş, arzu ve heveslerden arınmış, benlik düşüncesinden kurtulmuş, kendisini kurtuluşa adanmış insanlar olarak görmek mümkündür. *Odgurmuş* ‘uyanmış’ olmayı *kayu tagda yügrür üñürde ewi/yēmi ot köki içgü yağmur suwı* ‘Biri dağda koşar, evi mağaradır, onun yediği ot kökü, içtiği yağmur suyudur.’ (KB 6155), *kayusı örüm kedti bükri uça/kayu yér kezer bu közi yaş saça* ‘Biri çullara bürünmüş, biri gözünden yaş dökerek diyar diyar dolaşır.’ (KB 6157), *kayusı yēmez aş özin sızgurur/ayu tünle yatmaz adakın turur* ‘Biri yemek yemez, kendini zayıflatır, biri gece yatmaz, ayakta durur.’ (KB 6158), *bu yañlig yorırlar odunmuş kişi/udmuş-tururmız usayuk başı* ‘Uyanmış insanlar böyle yaşarlar, gafillerin gafili biz ise uykuya dalmışız.’ (KB 6159) cümleleriyle ifade eder ve onun bu düşüncesi tam bir Budist keşişin tanımıdır.

havâ nefis boyunun sığı ked katıg/özün ötrü balsa tapugda tatıg ‘İnsan ibadette zevk bulabilmek için hevesin kafasını iyice ezmelidir.’ (KB 3342), *negü tēr eşitgil sakınuk kişi/havâ bire bolmaz bütün dîn işi* ‘Takva sahibi insan ne der dinle, nefesine kapılan kimse din işini tam yapamaz.’ (KB 3343), *havâ nefis bile kör yağı ol ulug/bu iki azıtur tapugçı kulug* ‘Din hevesin ve nefsin en büyük düşmanıdır, bu ikisi ibadet etmek isteyen kulu yolundan şaşırtır.’ (KB 3344), *havâka bolu bërse tutgun bolur/et öz ârzû balsa mēni kul kılur* ‘Nefesine kapılırsa insan onun esiri olur, tenin arzusuna uyarsam, beni kul eder.’ (KB 3345), *havâka basıkma ukuş birle kes/et öz baş kötürse bilig birle bas* ‘Hevesin tesirinde kalma, akıl ile karar ver, ten başkaldırırsa bilgi ile hâkim ol.’ (KB 3346) örnekleri incelendiğinde de *Odgurmuş*’ın arzu ve hevese karşı bakış açısını görmek mümkündür. Yukarıda da belirtildiği üzere Budizm zaten arzu ve hevese karşıdır.

Budizm dünyaya, bedene karşı oldukça serttir. Bu yüzden bedeni ve dünyayı terk etme esastır. *Odgurmuş*’ın söylemleri de bunun üzerinedir. *bu dünyâ yağı ol et öz bir yağı/bu iki yagıñ yadıglıgı ağı* ‘Bu dünya bir düşmandır, vücut ise başka bir düşmandır, bu iki düşmanın ağı her tarafa yayılmıştır.’ (KB 3589), *bular da idi sarp bu yawlak yağı/et öz dîn tegir ol üküşrek çoğı* ‘Bunlar arasında en sert ve kötü düşman vücuttur, en çok gürlütu de ondan çıkar.’ (KB 3591), *mēni muñka tegrür et öz emgetür/ara küldürür kör ara yıglatur* ‘Bana vücudum ızdırıp ve zahmet çektirir, bazen güldürür, fakat bazen de güldürür.’ (KB 3595), *bir ârzû yitürse takı bir kolar/takı birni balsa tükel beg bolur* ‘O bir arzusuna kavuşursa bir başkasını ister, onu da bulursa artık insana tamamen hâkim olur.’ (KB 3597), *negü tēr eşitgil özin basmış er/havâ boynı yençip özin tutmuş er* ‘Hava ve hevese galip gelerek nefesine hâkim olmuş insan ne der dinle.’ (KB 3639), *et özke bulun bolma bilgi ulug/et öz bulnasa kör kolar dîn yulug* ‘Ey büyük bilgi sahibi vücudun esiri olma, vücut seni esir ederse, fidyeye olarak dinini ister.’ (KB 3640), *özüm kodtı dünyâ tilek ârzûsın/tilekim tükendi kesidi sözüüm* ‘Bu dünya ile ilgimi kestim ve bütün dilek ve arzuları üzerimden attım, artık dileğim kalmadı, işte bu kadar.’ (KB 4732) örneklerinin tamamı Budist söylem üzerine bina edilmiştir.

Budizm’de mal yerilir, fakirlik övülür. Aynı şekilde Kutadgu Bilig’de de mal yerilir fakirlik övülür. *agır yük yüdüp bu özün yalıñuzun/yalıñ aç yorır sen ne yunçıg özün* ‘Tek başına ağır zahmetlere katlandın, aç ve çıplak yaşıyorsun, dermansız bir hâldesin.’ (KB 3328), *üdürse bayat bir tilemiş kulın/añar dünyâ bërmez arıtur yolın* ‘Tanrı herhangi bir kulunu seçerse, ona dünya malını vermez, bu suretle onun yolunu temizler.’ (KB 3524), *bayusa bolur ol bodun kötkisi/çıgaylık bile ol köñül kodkısı* ‘İnsan zenginleşirse aşağılık olur, alçak gönüllülük ancak fakirlik ile mümkündür.’ (KB 3527), *yalıñ togmış er kör yalıñ barğu ol/nelük dünyâ tērmek yana kodgu ol* ‘Çıplak doğmuş olan insan çıplak gidecektir, dünya malını toplamak neye yarar, tekrar bırakılacak olduktan sonra.’ (KB 3528), *negü tēr eşitgil sakınuk odug/yırac tur bu dünyâ tegürgme yodug* ‘Takva sahibi ve uyanmış olan insan ne der, dinle, uzak dur, bu dünya malının sana zararı dokunur.’ (KB 3552) cümleleri buna en güzel örneklerdir.

Budizm’de Bodhisattva’nın görevi *samsâra* döngüsündeki tüm canlılar kurtuluncaya kadar onlar için mücadele etmektir. Bu bağlamda Bodhisattva ya da herhangi bir kişi sevabın başkalarına devri, başışlanması düşüncesi ile dua edebilir. Bu duaya Eski Uygurcada *buyan evirmek* denilmektedir (Tekin 1966: 390). Kutadgu Bilig’de de buna en güzel örnek *biziñde osalrak adın kim bolur/yazuk biz kılurmız du’â ol kılur* ‘Bizden daha gafil kim olabilir, günahı biz işleriz. O ise bizim için dua eder.’ (KB 5837) cümlesidir.

2.1. Odgurmuş'ın Sadaka Tası ve Asası

Śakyamuni Buddha aydınlanmaya başladıktan kısa bir süre sonra, dört yöndeki dört Büyük Koruyucu Kral, kendisine en güzel kıymetli taşlardan ve sıradan taştan yapılmış basit bir sadaka tası sunar. Fakat *Śakyamuni Buddha'nın* basit olan sadaka tasını kabul ettiği ya da diğer kıymetli taşların da mucizevi şekilde birleştiği ve basit olan sadaka tasının içine girdiği belirtilir. Budizm'in en önemli sembolik unsurlarından biri de sadaka tasıdır. Budist cemaate mensup bir kişiye verilen ilk araçlardan biri sadaka tasıdır. Bir Budist rahibin geleneksel sadaka tası, Buddha alanının en yüksek Buddha'nın başındaki yumru gibi şekillenmiştir. Sadaka tası oturmuş Buddhaların ve müritlerin sol bilge elinde tutulur. Sol el, meditasyon hareketlerinde sıklıkla kullanılan bir eldir ve sadaka tası ile birlikte vazgeçmeyi ve boşluk meditasyon duruşunu ifade eder. Bununla birlikte Budist rahibin demir asası arhat ve Buddha'nın rahipleri tarafından sağ elde tutulur. Bu asanın üç işlevi vardır. Bunların ilki baston olarak kullanılmasıdır, ikincisi asanın metalik gürültüsü dilenme yolundaki yılan ve küçük canlıları kaçırmasıdır, üçüncüsü ise insanları Budist keşişin dilenme yoluna çağırmasıdır. Bir rahip sessizlik yemini etmiştir ve bir kadına gözlerini kaldırıp bakamaz. Bu yüzden insanlar asanın tıkırtısına gelir ve sadaka tasına koyacaklarını koyarlar (Beer 2003: 182-185). Kutadgu Bilig'de de *Odgurmuş* öldüğü zaman sadece bir çanak ve asa bırakmıştır. *turup rekve birle tayakın ahp/ilig utru urdı kumaru kılıp* 'Kalkıp kardeşinden yadigâr kalan çanak ile değneği alıp hükümdarın önüne koydu.' (KB 6322) cümlesi de buna örnektir.

2.2. Dağ ve Mağara

Dağ ve mağara kültürü tüm dinlerde ve kültürlerde bulunmaktadır. Özellikle dağ kültürü gerek doğu dinlerinde ve gerekse Semitik dinlerde önemli yer tutar. Örneğin İslamiyet'te Hz. Peygamber tanrıya ibadet etmek için Nur Dağındaki Hira mağarasına kapanır ve orada tefekkür eder. Hz. Musa'nın 10 emri aldığı yer Sina Dağı'dır. Hint felsefesinde ise gelenek olarak keşiş olmak isteyen insanlar 29 yaşında evlerini terk ederler ve bir ormana sığınır ve burada erginliğe ulaşmayı amaç edinirler. *Śakyamuni* de gerçeği aramak için 29 yaşında evini terk eder ve ormanda 6 yıllık bir serüven yaşar, çeşitli cemaatlerin uygulamalarını yapar ve oralarda aydınlanmayı ya da kurtuluşu elde etmeye çalışır. Fakat bu toplulukların hiçbiri onun aydınlığa ulaşmasını sağlamaz. Kendisi ne zaman bu topluluklardan ayrılıp kendi başına kalırsa o zaman aydınlığa ulaşır. Dağ kültürü merkez düşüncesini de simgeler ve merkez kâinatın merkezi olarak görülür (Eliade 2005: 136). Mağara ise anne karnına dönüş ya da tapınaklardır (Roux 2011: 95). Dolayısıyla Budist inanışta tapınaklar dağlık yerlere ve kimsenin kolay kolay ulaşamayacağı yerlere yapılır.

Kutadgu Bilig'de *Odgurmuş*'ın dağda ve mağarada yaşamasından bahsedilmiş ve onun halkın arasına katılması için öğütler verilmiştir. *velîkin ewürdi bu dünyâda yüz/turup tagka kirdi köñül kıldı tüz* 'Fakat o bu dünyadan yüzünü çevirdi; kalkıp dağa çıktı, dünya endişelerini gönlünden uzaklaştırdı.' (KB 3148), *yakın ka kadaştın yitürmiş sen öz/ulus kend bodundın ewürmiş sen yüz* 'Sen yakın akraba ve kardeşlerinden uzaklaşmışsın; köy, kasaba ve şehir halkından yüz çevirmişsin.' (KB 3203), *turup tagka kirmiş özün yalñuzun/tapug kılguca bu tapug ked uzun* 'İbadet etmek için kalkıp tek başına dağa çıkmışsın, fakat bu ibadet çok uzun sürmüştü.' (KB 3204), *kişi edgüsi bu öz asgın kodup/kişi asgı kolsa kör emgek yüdüp* 'Kul adı bundan dolayı kula unvan oldu, o dağa çekilip gece gündüz ibadet etmeli.' (KB 3245), *kul atı anın boldı kulka ayag/tapug kılta tün kün ulu bolsa tag* 'Kendim dünyadan kaçarak buraya geldim, tekrar oraya nasıl giderim.' (KB 3357), *özün koldı erse bu zâhid atın/atın boldı zâhid özün tag katın* 'Sen bu zahit adını

istediğin için adın zahit oldu ve kendin de dağlara çekildin.' (KB 3915), *negü tēr eşitgil bagırsak sözi/üñürde turuglı sakınuk özi* 'Mağarada yaşayan merhametli ve takva sahibi insan ne der, dinle.' (KB 4766), *turup bardı andın yana tag tapa/kadaşı udu bardı elgin öpe* 'Odgurmuş oradan ayrılp dağlara doğru gitti, kardeşi elini öptü ve bir müddet beraber yürüdüler.' (KB 5446) örnekleri bu konuda verilebilir.

3. Dünya Zindanı, Çamur

Saṃsāra, ızdırap ve aldanma dünyasındaki sıradan insanların çektiği doğum ölüm döngüsü olarak tanımlanmaktadır. Hindistan'da ilk olarak *Upaniṣatlar Dönemi*'nde görülen teori daha sonra Budizm'de de kendini gösterir. Sıradan insanların üç dünyadaki yani arzu dünyası, şekil dünyası ve şekilsizlik dünyasındaki ve altı hayat biçimindeki canlıların sınırsız doğum ölüm döngüsü içinde olmalarını ifade eder. Budist düşüncenin esası, varlıkları ızdırap ve aldanmaların dünyasındaki doğum ölüm döngüsünün tekrarından kurtarmaktır. Yani asıl amaç, canlıları *Vimokṣa* 'kurtuluş'a ulaştırmaktır. Budist düşünce, varlıkları hem bu döngüden hem de altı yoldan birinde doğmaktan kurtarmayı amaçlamıştır. Varlıkların bu döngü içerisinde sürekli dönüp durmalarının nedeni ise arzu ve cehaletleridir. Canlıların özgürlüğe kavuşabilmeleri ve aydınlığa ulaşabilmeleri için bu arzu ve cehaletlerinden kurtulmaları gerekmektedir (Tokyürek 2019: 445-446). Budizm'de özellikle cehalet yeniden doğumun yegâne sebebidir ve canlı gaflet uykusundan uyandığı vakit kurtuluşa ermiş olur. Kutadgu Bilig'de *Ögdülmiş, Odgurmuş*'a gaflet ile ilgili şunları söyler: *udımış bu köñlüm özüm gafleti/méni odguru bérdi üdlek öti* 'Gaflet yüzünden bu gönlüm uyumuş idi, bu zamane nasihati beni uyandırdı.' (KB 5690) ve *kişi tapğı kıldım tiriglik ıdıp/ayat tapğı kaldı usandım ıdıp* 'Hayatım boyunca insanlara hizmet ettim, bu ihmal ve gaflet uykusu içinde tanrıya ibadet geri kaldı.' (KB 5693). Budizm'de gaflet uykusundan uyanamayan yani cehalet içinde olan kişi *samsāra* döngüsü içinde dönmeye mahkûmdur. Eski Uygur Budist metinlerinde *samsāra, tınl(ı)glarıg taşgaru üntürti sansarlıg kök titigdin tēp* 'Canlıları yeşil çamurdan dışarı çıkardı diye' (Uzunkaya 2017: 236) örneğinde olduğu gibi bazen bir çamura, *busuşlug taloy* (Kaya 1994: 639¹⁹; Gulcalı 2015: 800) 'kaygı denizi', *tugmaklıg ölmeklig iglemek karımak ölmeklig busuş kadgulug suv* (Kaya 1994: 112¹⁰⁻¹²) 'doğumlu, ölümlü, hastalıklı, yaşlı, ölümlü, kaygılı su', *tüpsüz kıdıgsız emgeklig taloy ügüz* (Kaya 1994: 582¹⁵⁻¹⁶) 'dipsiz kıyısız ızdıraplı deniz', *ol tınlıg bo yértinçüdeki taloy ügüz tegzinçinge çomar batar* (Oda 2010: 218-219) 'O canlı yeryüzündeki deniz girdabına batar.' (Tokyürek 2019: 447-448) örneklerinde olduğu gibi kaygı denizine ve doğum, ölüm, hastalık ve yaşlılık ızdırabıyla dolu *samsāra* döngüsüne benzetmektedir. Kutadgu Bilig'de *Küntogdı, Ögdülmiş'e tünek ol bu dünyâ kötürgil köñül/ediz ordu él kol sen amrul amul* 'Bu dünya bir zindandır, ona gönül bağlama, sen yüksek saray ve ülke iste, huzur ve sükûna kavuş.' (KB 3084), *cefâcı bu dünyâ cefâ kıl anar/cefâ kılsa ötrü yaraşur sañar* 'Bu dünya cefakârdır, sen de ona cefa et, ona ne kadar cefa edersen, o da sana o kadar ram olur.' (KB 3088), *ayâ yolda azmış başı teziginük/ayı sewme dünyâg tüpi ol öyük* 'Ey yoldan azmış, başı dönmüş adam, bu dünyaya hiç gönül verme, onun gibi bataklıktır.' (KB 3089), *öyükke kirigli üyüldi kodı/örü kelmedi ol sewinç bulmadı* 'Kendini yukarı çek, bataklıktan kurtul; ibadet ile kulluk vazifelerini yerine getir.' (KB 3090) şeklinde cevap verir. Bu da bu dünyayı *samsāra* döngüsündeki gibi bataklığa ızdırap denizine benzettiğini gösterir. Aynı şekil de *Odgurmuş* da bu dünyayı *ikinçi cefâcı bu dünyâg bilip/cefâ kıldım aşnu cefâ kılgâ tēp* 'İkincisi bu cefacı dünyanın bana da cefa edeceğini bildiğim için ben ondan evvel davranıp ona cefa ettim.' (KB 3740), *barı tap kereksiz adın artukum/bu dünyâ tüpi ked öyük ol sukum* 'Olanım bana yeter, bundan fazlası lüzumsuzdur, ey tamahkâr, bu dünyanın dibi kurutulması imkânsız bir bataklıktır.' (KB 3795), *bu dünyâ işi bek tuzakçı-turur/tuzakka ilinme séni berkitür* 'Bu dünya işi sağlam bir

tuzaktır, tuzağa düşme, seni sınıksıkı yakalar.’ (KB 4824), *bu dünyâ yağı ol bu nefsiñ yağı/bu iki yağınıñ yadıglık ağı* ‘Bu dünya bir düşmandır, nefsin ise başka bir düşmandır, bu iki düşmanın her yerde tuzağı hazırdır.’ (KB 5322) şeklinde görür.

Sonuç

İslami dönem edebiyatının önemli eserlerinden olan Kutadgu Bilig her ne kadar İslami etkiyle yazılmış olsa da gerek kullanılan sembolik ifadelerde ve gerekse diyaloglarda Budist etkiyi görmek mümkündür. Bu Budist etkinin İslami dönemde İslami şartlara göre yazılan bir eserde belirtilmesi yadsınmakla birlikte unutulmamalıdır ki hiçbir millet önceki dinini ya da kültürünü tamamıyla dilden ya da kültürden uzaklaştır(a)maz. Bu doğrultuda incelenen Kutadgu Bilig’de *Küntogdı*, Budizm’de idealize edilen hükümdar *Cakravarti* ile ilişkilendirilebilir. Yine *Küntogdı*, bazı konuşmalarında *Odgurmuş’a* söyledikleriyle *Śākyamuni Buddha’yı* anımsatır. Bununla birlikte *Küntogdı’nın* gerek tahtı gerekse bıçağı Budizm ile bağlantılıdır. Özellikle *Odgurmuş’ın* konuşmalarında Budizm’in temel prensiplerini görmek mümkündür. *Odgurmuş* metin boyunca sanki Budist bir keşişi işaret eder. Bu bağlamda onun miras olarak bırakmış olduğu kâse ile asa da manidar olsa gerek. Bununla birlikte Kutadgu Bilig’deki dağ, mağara ve dünya sembollerinde de Budist etki görülür. Sonuç olarak Kutadgu Bilig İslami dönem eseri olmasına rağmen eserde Budist etki vardır.

Kısaltmalar

DLT Divanü Lügati’t-Türk

KB Kutadgu Bilig

Skr. Sanskritçe

KAYNAKÇA

- ARAT, R. R. (1994). *Yusuf Has Hacip, Kutadgu Bilig*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- BEER, R. (2003). *The handbook of Tibetan Buddhist Symbols*. Chicago: Serindia Publication. Chicago, 2003
- BUSWELL, R. E. (2003). *Encyclopedia of Buddhism*. Volume 1-2. Macmillan, Thomson Gale. USA.
- BUSWELL, R. E. – D. S. LOPEZ (2013). *The Princeton Dictionary of Buddhism*. Princeton University Press Princeton and Oxford
- COOPER, J. C. (1987). *An Illustrated Encyclopaedia of Traditional Symbols*. London: Thames and Hudson.
- ÇAĞATAY, S. (1968). ‘Kutadgu Bilig’de Odgurmuş’ın Kişiliği’. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*. Ankara. s. 39-49.
- ÇAĞATAY, S. (1970). ‘Kutadgu Bilig’de Ögdülmiş’, *Türk Kültürü*, S. 98, Ankara: 1970, s. 27-44.
- ELIADE, M. (2005). *Dinler Tarihi, İnançlar ve İbadetlerin Morfolojisi*. (Çev. Mustafa Ünal). Konya: Serhat Kitabevi.

- Hindu Astrology and insight*. 2011. <https://www.scribd.com/doc/291525985/Hindu-Astrology-An-Insight>. Erişim Tarihi: 01.09. 2019.
- İNALCIK, H. (1966). ‘Kutadgu Bilig’de Türk ve İran Siyaset Nazariye ve Gelenekleri’. *Reşid Rahmeti Arat İçin*. Ankara: Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü. s. 259-271.
- IRONS, E. A. (2008). *Encyclopedia of Buddhism*. New York: Infobase Publishing.
- GULCALI, Z. (2015). *Eski Uygurca Altun Yaruk Sudur’dan “Aç Bars” Öyküsü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- KAÇALIN, M. S. (2019). *Kutadğu Bilig Metin*. İstanbul.
- KAFESOĞLU, İ. (1970). “Kutadgu Bilig ve Kültür Tarihimizdeki Yeri”. *İ.Ü.E.F. Tarih Enstitüsü Dergisi*, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası. s. 1-38.
- KAYA, C. (1994). *Uygurca Altun Yaruk, Giriş-Metin ve Dizin*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ODA, J. (2010). *A Study of the Buddhist Sūtra Called Säkiz Yükmäk Yaruk or Säkiz Törlügin Yarumış Yaltrımış in Old Turkic. Text Volume I*. Kyoto: Hözökan.
- PATHAK, A. (2016). “Throne-Āsandī, Pāllanka, Siṃhāsana: An Indian Perspective”. *Indian Journal of History of Science*, 51. 4. pp. 576-584
- REVİRE, N. (2017). ‘Solar Symbolism in Early Buddhist Literature’. *Berliner Indologische Studien Berlin Indological Studies*. Ed. Gerd J.R. Mevissen and Jürgen Neuss. Weidler Buchverlag.
- ROUX, J-P. (2011). *Eski Türk Mitolojisi*. Ankara: BilgeSu Yayıncılık.
- SOOTHILL, W. E.-L. HODOUS (1937). *A Dictionary of Chinese Buddhist Terms*, London 1937.
- TEKİN, Ş. (1966). “Buyan Evirmek (Sevâbın Tevcihi)”. *Reşid Rahmeti Arat İçin*. Ankara: Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü. s. 390-411.
- The Encyclopedia of Religion*. Mircea Eliade editor in chief, 1-16 volume. Macmillan Publishing Company, Newyork: 1987.
- THOMPSON, R. L. (1989). *Vedic Cosmography and Astronomy*. Los Angeles: Bhaktivedanta Book Trust.
- TOKYÜREK, H. (2019). *Eski Uygur Türkçesinde Budizm ve Manihaizm Terimleri*. Anakara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ZIEME, P. (1985). *Budistische Stabreimdichtungen der Uiguren*. Berlin: Deutsche Akademie der Wissenschaften der DDR. Zentralinstitut für Alte Geschichte und Archeologie. Schriften zur Geschichte und Kultur des Alten Orients.

İnternet Kaynakları

https://www.britishmuseum.org/research/collection_online/collection_object_details/collection_image_gallery.aspx?assetId=1161377001&objectId=225512&partId=1 (Erişim Tarihi: 13.08.2019)

EK

Şekil 1: Oturan Buda

(British Museum'daki Buddha heykelinin Gautama Buddha'ya değil de Maitreya Buddha'ya ait olduğu belirtilmiştir).